

Єлизавета Антоненко
Криворізький державний педагогічний університет

АРХЕТИПИ ВОГНЮ І ВОДИ У МОВОТВОРЧОСТІ ЛІНИ КОСТЕНКО

У статті розглянуто архетипи протилежних природних стихій у поезіях Ліни Костенко на основі її збірок «Триста поезій». Дослідження демонструє, що кожна стихія у творчості поетеси несе в собі не лише природний, а й символічний, філософський і психологічний контекст.

Ключові слова: архетип, вода, вогонь, поезія, Ліна Костенко.

The article examines the archetypes of opposing natural elements in the poetry of Lina Kostenko on the basis of her collection Three Hundred Poems. The study demonstrates that each of the elements in the poet's work carries not only a natural but also a symbolic, philosophical and psychological context.

Key words: archetype, water, fire, poetry, Lina Kostenko.

Архетипи — це своєрідний міст між минулим і майбутнім, що вибудовується в кожній національній культурі, відображаючи її ідентичність. Вони не обмежені, безумовно, тільки традиційними народними рамками, скоріше дають змогу трансформувати минуле в символ, який прокладає шлях до майбуття. З плином часу в культурі формуються нові символи, що уособлюють основні цінності розвитку цивілізації, і саме вони стають архетипами.

Заглиблюючись у значення терміна, можемо зрозуміти, що архетипи — це наскрізні символічні структури культури, що асоціюють певний тематичний матеріал свідомого та підсвідо-

мого функціонування людських цінностей. Варто уточнити, що в контексті інтерпретації української лінгвокультури архетипи є важливою складовою національної ментальності. Вони формувалися протягом століть під впливом історичних, географічних, соціальних і культурних чинників, відображаючи особливості світогляду й емоційно-чуттєвого сприйняття українців. В українській культурі архетипи знаходять своє вираження через символи, міфи та традиції.

Вивченням архетипів займалися такі видатні науковці, як С. Кримський, М. Грушевський, О. Донченко та ін. Зокрема, С. Кримський підкреслював, що вони характеризують розвиток соціокультурних явищ, виступають показником фундаментальності результатів соціального прогресу.

Архетипи вогню і води — двох стихій, що уособлюють протилежні, але водночас дотичні першопочатки, — доповнюють один одного. Вони завжди посідали значне місце в наукових і філософських дослідженнях, також відігравали важливу роль у формуванні світогляду українців. Наші предки поклонялися їм, усвідомлюючи їхню силу і вплив на своє життя, адже саме від них залежало існування та добробут людей [4, с. 12].

Образно-художнє втілення архетипів у поетичну канву творів Ліни Костенко дає змогу глибше зрозуміти як особистість поетеси, так і більш глибинні культурні архетипи, які вона репрезентує в своїй творчості. Саме тому пропонуємо зосередитися на описі архетипів води і вогню в поезіях, відстеживши семантичне навантаження цих стихій.

Архетип ВОДА. Лексема вода набуває символічного значення завдяки її важливості для життя людей і всього живого. Цей архетип поєднує в собі суперечливі, але водночас взаємопов'язані ідеї. З одного боку, вода є першоосновою життя, однією з основних стихій, що утворили Всесвіт. Вона символізує оновлення, чистоту, плодючість і захист від зла. У традиціях українського народу вода вважається сакральним символом: її шанували під

час обрядів хрещення, купальських ритуалів та ворожіння. Окрім цього, в українському фольклорі вона нерідко асоціюється з коханням і вірністю, що яскраво відображено в текстах народних пісень. З іншого боку, вода може уособлювати і небезпеку, швидкоплинність часу, що невпинно «спливає за водою». У народних мотивах бурхливі води постають перешкодою на шляху закоханих [5, с. 122–123].

Для опису архетипу ВОДА було здійснено вибірку із трьох поетичних збірок (по 69 віршів) на основі антології «Триста поезій: вибране» Ліни Костенко. Частотний аналіз вживання лексеми вода в поезії демонструє, що вона зустрічається у збірці «Твій силует у вікні» 2 рази, у «Старому годиннику» — 7, у збірці «Хочеться чуда і трішки вина» — 4.

Аналіз збірки «Старий годинник» як найчисельнішої у вживанні лексеми вода дозволяє детально відстежити символізм архетипу. Так, у рядках *В трельязжі віддзеркалена карафа була, як сон криничної води* [2, с. 89] вода символізує чистоту і прозорість; натомість у фразі *...згорів город, і жито кволе, і в річці висохла вода* [2, с. 100] вона виступає як символ занепаду хутора, виснаження усього живого. Образ ліричної героїні, яка тоне під тиском обставин, розкрито на початку поезії: *пішла як на дно. Наді мною свинцеві води* [2, с. 118]. У рядках *...машини йшли по фару у воді... Вода змивала непохитність черг* [2, с. 180–181] архетип води набуває значення природної стихії, що додає людям перешкод. Образ води як символу плину часу можна зустріти у вислові *Ще час не сплинув за водою* [2, с. 233], а її спокійний, можливо, медитативний характер передано у фразі *Білий вечір води* [2, с. 252], що так контрастує з метафорою *Ріки в'ються вузами* [2, с. 252], де вода вже набуває динамічного, навіть загрозливого характеру.

Архетип ВОГОНЬ. На противагу воді постає вогонь — стихія, сповнена життя, енергії та очищення. Він символізує світло і тепло, нерідко асоціюється з домашнім вогнищем, що дарує за-

тишок і безпеку. Вогонь відіграє важливу роль у народних традиціях, зокрема в обрядових вогнищах, що запалюють на свята. В українському фольклорі зазвичай уособлює пристрасть, любов, незламність духу, а також ототожнюється із сонцем і божественним світлом. Водночас вогонь має руйнівний контекст: здатний знищувати все на своєму шляху. Тому поклоніння вогню завжди мало подвійний сенс: з одного боку, є символом очищення і відродження, а з іншого — це покарання й загибель [5, с. 123].

Частотний аналіз ужитку аналізованої мовної одиниці в поезіях засвідчує те, що лексема вогонь зустрічається у збірці «Твій силует у вікні» 2 рази, «Старий годинникар» — 3, «Хочеться чуда і трішки вина» — 1.

Розглядаючи контекст уживання цього символічного образу, можна відстежити його багатогранність. Так, у першій збірці ця лексема передає напружену атмосферу між учасниками діалогу, наприклад: **вогнем** мовчання зайнялося [2, с. 25]. У поетичних рядках Гуде **вогонь** — веселий сатана [2, с. 44] вогонь постає як неконтрольована стихія, що відображає уособлену непокору.

У другій збірці Ліни Костенко лексема вогонь набуває символічного значення — очищення, а саме: *Бо то ж вогонь, то діло чисте. В руках людини — то життя* [2, с. 140]. Водночас цей образ постає як метафора незламного духу: *Мене спалить у вас немає змоги. Вогонь холодний, він уже погас* [2, с. 159], де стихія символізує згасання боротьби. У цитаті *Яким вогнем спокутувати мушу хронічну українську доброту?!* [2, с. 184] вогонь набуває історичного контексту, демонструючи долю України з її тисячолітніми випробуваннями, та символізує злість і гнів.

У третій збірці «Хочеться чуда і трішки вина» архетип ВОГОНЬ ототожнюється із пошуком гармонії та внутрішнього тепла в поетичних рядках: *...часом в двадцятому віці забитись в печеру і няньчить вогонь* [2, с. 384]. Авторський мовосвіт виразно інтерпретує навіть інтимізовану потребу в захисті й духовного прихистку від подій.

Отже, аналіз поезій Ліни Костенко засвідчує, що архетипи вогню й води відіграють важливу роль у її художньо-образному світі. Вони втілюють багатозначні культурні, філософські й емоційні конотації. Поетеса майстерно використовує ці символічні образи для передавання внутрішніх переживань ліричних героїв, створення емотивної атмосфери власної поезики та розкриття глибоких універсальних і національно-культурних смислів.

Список використаних джерел

1. Архетипи. Енциклопедія Сучасної України. URL : <https://esu.com.ua/article-44787> (дата звернення: 27.01.2025).
2. Костенко Л. Триста поезій: вибране. Київ : А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2012. 416 с.
3. Садовнича В. В. Старовинна магія українців. Харків : КСД, 2018. 256 с.
4. Тімоніна А. Ю. Архетипні символи як засіб створення мовної картини світу (на прикладі архетипних символів вода та вогонь). *Нова філологія*. 2012. № 54. С. 121-124.
5. Шевченко В. І. Філософська зоря Лазаря Барановича. Київ : Укр. центр духовної культури, 2001. 231 с.